

Vzácný konvolut prvotisků z muzea v Polné

JAROSLAV VOBR

Počet v Jihlavě chovaných prvotisků – 14 bibliografických jednotek ve Státním okresním archivu¹ – rozmnožuje o další tři jednotky svazek z pobočky Muzea Vysočiny v Polné. Zatímco archivní inkunabule představují mohutné a silné folianty důstojného vzhledu, je proti nim útlý polenský svazeček sotva poloviční velikosti o celkovém počtu pouhých 30 listů, navíc poznamenaný zubem času, zdánlivě jen chudým a ořepaným příbuzným. Ale zdání klame, a ve skutečnosti jde o velice vzácný konvolut tří drobných prvotisků ve formě brožur, které bychom marně hledali ve fondech i těch největších našich knihoven. Jen úvodní dílko se u nás zachovalo ještě v knihovně metropolitní kapituly v Olomouci (ve správě místního pracoviště Zemského archivu Opava), další dvě jsou jedinými exempláři na území České republiky.

Do polenského muzea se konvolut dostal v roce 1896 jako dar Františka Poimona (1817–1902), místního rodáka, absolventa gymnázia v Jihlavě, který po vysvěcení na kněze v Brně vystřídal různá působiště, aby se na odpočinek vrátil do Polné, jíž věnoval rozsáhlou monografii (vydána 1898). Dar jen potvrzuje jeho hezkou dobovou charakteristiku, že „*pamatoval štědrými odkazy na účely vlastenecké a dobročinné*“.² Dle záznamu v muzejním inventáři z roku 1933 byla kniha opatřena vazbou a „*deskou tu byl pergamenový rukopis*“. Z vazby dnes bohužel chybí přední deska i zmíněný vnější potah ze středověkého pergamenového rukopisu a zachována je pouze zadní lepenková deska se stopami po dvou tkanicích na zavázání, což plnilo funkci spon u kožených vazeb. Přesto lze i z tohoto torza určit, kdy a snad i kde byla vazba zhotovena. Deska je totiž vytvořena z makulatury z ořízlých nerozřezaných archů dvanácterkového latinského tisku (viditelná je část složky H, tj. strany, 169–192) náboženských básní (ód, jedna na straně 173 je označena číslem 162), což je sbírka *Odorum sacrarum liber posterior* našeho nejpłodnějšího humanistického básníka Jana Campana Vodňanského (1572–1622, ho studoval i v Jihlavě), vydaná v Praze 1612.³ Nepoužití makulturní archy mohl knihář nejspíše získat přímo v tiskárně; že kniha byla na našem území, svědčí dobový český přípisek na líci prvního zadního předsádkového listu (*Pána Boha svého miluji a jeho následuji Amen*).

Při záznamu do inventáře, kde dostal číslo 7076, byl konvolut na líci přední předsádky označen zakladatelem muzea Břetislavem Rérychem jako „*Tři traktáty mistra Jana Gersona. Prvotisk z roku 1482*“. Tento titul je zavádějící v tom, že uvedený autor napsal skutečně *Opus tripartitum* (Třídílný spis), jehož poslední částí je v konvolutu úvodní

Ars moriendi (Umění zemřít), které však nemá se zmíněnou trilogií nic společného, nýbrž je zcela samostatným vydáním. Jean Charlier, zvaný dle svého rodiště u Réthelu v remešské diecézi Johannes Gerson (1363–1429), kancléř v Evropě prestižní pařížské univerzity, současníky obdivně nazývaný „doktor nejkřesťanštější“, který zasáhl i do našich dějin jako tvrdý odpůrce Husův, je tedy autorem pouze jediného díla, ostatní jsou anonymní a autory nezjistil ani světový katalog prvotisků. Gersonovy četné spisy byly dobovým bestsellerem a jen v letech 1466–1500 vyšlo tiskem 163 vydání jeho děl; samostatné vydání Ars moriendi mimo Opus tripartitum je v 15. století edicí jedinou. V ní je text doplněn čtyřmi anonymními přídávky veršovanými i prozaickými (popis viz níže v bibliografickém záznamu), takže připomíná codex mixtus v malém. Na prozaické texty, týkající se mše, obsahově navazují následující dvě díla, monotematicky zaměřená k poučení kněží o správném sloužení mše vyvarováním se všech nedostatků při obřadu.

Typografická zajímavost všech tří prvotisků spočívá v poměrně brzkém použití tištěných dřevořezových iniciál pro drobné, z tehdejšího hlediska běžné užitkové tisky. Jejich výrobci byly dvě tiskárny, resp. tři knihtiskaři. Základní dílo a první přívazek vytiskl v elsaském Štrasburku Heinrich Knoblochzer, který zde v letech 1476–1484 vydal na 50 titulů. Pak odešel do Heidelbergu, kde byl 9. dubna 1486 immatrikulován na univerzitě a rovněž pokračoval v tiskařské práci, jež je doložena v letech 1488–1499. Domnělá činnost i v 16. století, v roce 1501, mu již nenáleží, nýbrž jde o anonymní výrobky Jakoba Stadelbergera, který převzal jeho typografický materiál. Druhý přívazek vytiskli bratři Johann a Konrad Histovi ve Špýru, kde společně působili v letech 1483–1492. Pocházeli z Hilpoltsteinu u Norimberku a již v roce 1472 byli zapsáni na univerzitě v Heidelbergu, kde také měli v letech 1485–1486 tisknout, ale tento údaj je značně nejistý. Přesto představuje jakýsi styčný bod mezi nimi a Knoblochzerem, který na jejich anonymní domnělé heidelbergské působení bezprostředně navazuje. Špýrská tiskárna bratří Histů byla malá a skrovná (známo je asi 25 titulů převážně bez vrocení), neboť stála ve stínu mocné konkurence Petra Dracha, jednoho z největších německých knižních velkopodnikatelů, který si prostřednictvím svého dealera v roce 1486 držel sklad knih i v Jihlavě. Konrad Hist po roce 1492 působil sám jako knihtiskař do roku 1515 a ještě později již jen jako nakladatel a knihkupec, neboť zemřel až v roce 1531.⁴

Na první straně Gersonova spisu je napsán starý vlastnický záznam *Sacerdotis Adami Bernardi Duedicii Trebonensis mp.* s číslem 35. Kněz Duedicius původem z Třeboně není anonymní osobou a zanechal nám svou stopu v historii. Byl farářem v Počepicích u Sedlčan (okres Příbram), kde zemřel v roce 1637.⁵ Vedle toho byl též bibliofilem a pořádkumilovným člověkem, neboť měl své knihy postaveny v řadě dle velikosti a očíslovány. V bibliotéce františkánského kláštera v Bechyni se nachází z Duediciovy knihovny s číslem 8 jiný prvotisk, kázání sv. Vincence Ferrerského (Ferrerius, Vincentius: *Sermo-nes de tempore et de sanctis. Pars 1,3.* Nürnberg: Anton Koberger, 28. VI. 1492. GW 9840).⁶

Závěrem podávám bibliografické záznamy inkunabulí polenského konvolutu podle běžného způsobu katalogů prvotisků.

Význam zkratk citované literatury (základní katalogy a soupisy prvotisků) je uveden v mém článku v Jihlavské archivní ročence. Nové jsou zde použity další:

Chevallier

Ulysse CHEVALLIER, *Repertorium hymnologicum*, Tome 1–4, Louvain 1892–1912.

Kotvan, Slovensko

Imrich KOTVAN, *Inkunábuly na Slovensku*, Martin 1979.

Walther

Hans WALTHER, *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris latinorum*, Göttingen 1959.

1. **Gerson, Johannes**: *La science de bien mourir, lat. (Ars moriendi), etc.* [Strasbourg: Heinrich Knobloch, 1482]. 4°. 8 ff.

GW 10840. Hain-Copinger 7658. BMC I, 89.

Obsah: listy 1a-4b: Gerson. – 5a: Vanitas mundi („Vanitatum vanitas, omnia sunt vana ...“ Chevallier 21118; Walther 20038). – 5b: Missa. De decem virtutibus missae. – 6a ř. 18–21: De missam audiendo („Qui vult audire missam non debet abire ...“ Walther 15740a) a 5 dalších řádek veršů. – 6b: De directione novellorum sacerdotum de Corpore Iuris Canonici extractum.

Jihlava: Muzeum Vysočiny, Polná 19/A/90

2. **Exhortatio de celebratione missae.** [Strasbourg: Heinrich Knobloch, 1482]. 4°. 12 ff.

GW 9512. Hain-Copinger-Reichling 6776. BMC I, 89. Goff E-139.

Za autora je pokládán Henricus de Hassia junior (asi 1360–1427).

Def.: poslední prázdný list.

Jihlava: Muzeum Vysočiny, Polná 19/A/90, adl. 1

3. **Defectus in missa occurrentes.** [Speyer: Johann und Konrad Hist, ca 1483]. 4°. 12 ff.

GW 8232 (12 ex., neregistruje ex. v Kežmarku). Kotvan, Slovensko 433.

Def.: první prázdný list.

Jihlava: Muzeum Vysočiny, Polná 19/A/90, adl. 2

POZNÁMKY

1 Jaroslav VOBR, *Soupis prvotisků Státního okresního archivu v Jihlavě*, Jihlavská archivní ročenka I, 1999, s. 45–78.

2 *Ottův slovník naučný*, díl XX, Praha 1903, s. 15.

3 Výtisk v SVK Olomouc sign 25101. 203 stran textu obsahuje 178 číslovaných básní (písní) na neděle a svátky církevního roku.

4 Údaje o knihtiskařích podle Ferdinand GELDNER, *Die deutschen Inkunabeldrucker*, Bd. 1, s. 66, 192–193, 266; *Catalogue of Books printed in the XVth. Century now in the British Museum*, Part III, s. 669; Josef BENZING, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*, s. 182, 396–397.

5 Antonín PODLAHA, *Posvátná místa království Českého*. Řada 1, díl 6, Praha 1912, s. 65.

6 Mirko RIEDL, *Katalog prvotisků jihočeských knihoven*, Praha 1974, č. 1007.

44 = 1

Tabula & Arte moriendi Magistri Johā
nis gerson cācellarij parisiensis doctoris
sacre theologie

*Adm. vol. 1. Adm. Bernardi Ducey Pre
biterij*

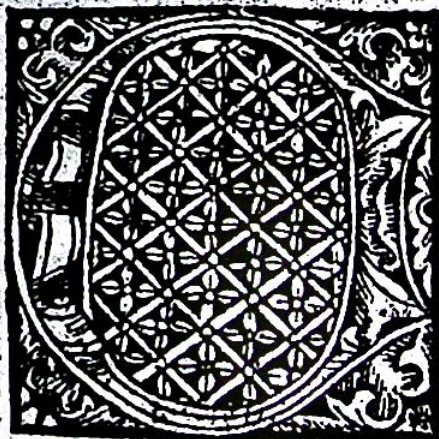

I veraces fideles qz
amici cuiuspiāz egroti cu-
ram diligēt⁹ agant p ipi⁹
vita corpali fragili et ofe-
cibili obfuāda Erigūt a no-
bis multo fortis⁹ de⁹ et ca-
ritas pro salute sua spūali
scz sollicitudinē gerē speci-

ales In hac emz extrema mortis necessitate hōe-
lis pbatur amic⁹. Quippe nullū ē op⁹ misericor-
die maius siue comodi⁹ quod ē tanti apud deum
meriti. et amplioris frequenter estimant qz ad
modū psonē nostri saluatoris ihu cristi si in terris
nobiscum degēt impēsus suū corpale Quāob-
rem circa suū pātr tabula pponē breuē quēdā ex-
hortationis modū hōnduz circa eos q sunt i mortis
articulo constituti. Valentē etiā generaliter omib⁹
catholicis ad artē et notitiā bene moriendi equi-
tendam Continet autē h^o opusculuz breuē quoz
pūctilas Primo Exhortatiōes / qz quatuor sunt
scz prima secunda tertia quarta Secundo mōrtē
Exhortatiōes q quidē septem sunt Tertio Orationes
Et Quarto obfuatiōes .c.

Tractatulus cōpēdiōsus per modū dīa-
logi timidis ac deuotis uiris edit⁹. Instruēs nō pl⁹
curā de pullis et carnibus habere suillis / qm̄ quo-
modo uerus deus ⁊ homo qui i celis est / digne tra-
ctetur / ostendens insuper etiam salubres manu-
dūctiōes / quibus min⁹ disposit⁹ magis abilitet⁹ . ⁊ c̄

Incipit exhortatio de celebra-
tione missae per modū dīalogi inter
pōtificē et sacerdotem . ⁊ .

Vm vox illa iusticie au-
ribus meis insonuit . q̄ suū
corpulentem de talenti reten-
tione damnauit . obulum quē
accepi / mox apūllus suz vsui
p̄municare fraterno / in q̄o cer-
te non meam . sed dei laudes
et proximi q̄ro edificatiōes
Bonum igitur opus qd̄ habeo in uoluntate / ipsius
auxilio / postulo . et spero fieri in perfectione / qui dat
velle et posse pro bona uoluntate . Ipso igitur qui
inspirauit opitulāte . d̄ effectu missae sub forma dīa-
logi / inter pontificem ⁊ sacerdotem eius quem p̄se-
trauit habendi / p̄texere curabo / et si forma dīff-
mi caritate tamen feruenti .

Explicit prologus .

hoc potu me inebries / ut de reliquo non sitias que
sunt mundi sed q̄ tue sunt voluntatis. Nec autē nō
scripsi nisi timidis et deuotis viris / q̄ pro reuerētia
sepius abstinent et pro timore deuotō licz forte m̄
ordinato. Nec valet p̄dicta nisi talibus. Camb⁹ autē
illis ipudentissimis nō scripsi / nec valeret. qui tāq̄
porcus ad siliquas sic ad deuz p̄perant. Alius ex
suetudine. alius p̄ emolumento t̄pali v̄ favore hu
mano. c̄p̄ singuli filii sunt damnationis. Qui filius
virginis habet in manib⁹. sed filiam veneris in do
mo v̄ in corde. deum in faucibus sed peccata ructu
ancia in stomacho. Misericordiam in aspectu sed in
uidiam in conceptu. deo astant p̄ corporis p̄ntiam
sed diabulo subsunt per operum obedientiam. Illū
mendaciter colunt sed isti professi sunt. Quib⁹ pl̄
cura est de caribus suillis quas domi iuxta focus
habent ut bene coquantur / q̄ quomodo verus de⁹
qui in celis est digne tractetur. Quibus non hor
tamenta celebrandi sunt necessaria sed tormēta in
fernalia sunt p̄ponenda. ut terrore pene metuant /
qđ bestialitate irreuerentie non formidant. scilicet
dominum nostrum ihesum cristum indigna tractatē
quem angelos scimus adorare. reuereri et timere.
qui est benedictus in seculorum secula. AMEN.

Explicit exhortatō de celebratione mis
se per modum dialogi inter pontificez et
sacerdotem. Q̄ND. LXXXIII.

De defectibus occurrentibus in Missa.

Regula dirigens missarum celebratores. ut caveant a defectibus periculis et disturbis in missa contingentibus. et ut super eis remedium apponant. Primo autem dicendum est de defectibus.

Secundo de perturbacionibus et scandalis missas celebrantibus. interdum occurrentibus et que remedia congrue et ordinate ponantur.

Defectus vero missae sunt quando requisita ad missae celebrationem deficiunt. Isti autem defectus contingunt. aut ex parte sacramenti aut ex parte ministrorum. aut ex parte ministerii. Et quia in sacramento requiritur panis triticeus. vinum de vite. et aqua naturalis. Et haec sunt ex parte materiae. Ex parte vero formae. requiruntur verba consecrationis et intentio consecrantis. In ministrorum autem requiritur exterius debitum vestimentum. Et in corpore ieiunium et dispositio mentis et anime. Et in ministerio requiritur quod missa compleatur scilicet quod sacrificium sit completum et perfectum. Et quod sacerdos sumat sacrificium communicando. unde de hijs dicendum est porro in ordine.

Primo de defectu Panis.

Circa sciendum est primo. quod officium

Primo de defectu Panis. Circa sciendum est primo. quod officium

Ein seltener Sammelband der Inkunabeln im Iglauer Museum (Zweigstelle Polná)

Jaroslav Vobr

Der Polnaer Landsmann und Historiker Franz Poimon (1817–1902) hatte im Jahre 1896 dem dortigen Museum einen Band geschenkt, der später als „Drei Traktate des Meisters Johannes Gerson, Wiegendruck aus dem Jahre 1482“ im Inventar eingetragen wurde. Diese Bezeichnung ist jedoch irreführend, wenn auch Gerson „Das dreiteilige Werk“ (Opus tripartitum) tatsächlich geschrieben hatte, in dem sogar die am Anfang des Polnaer Sammelbandes vorkommende Schrift „Die Kunst zu sterben“ (Ars moriendi) den letzten Bestandteil bildet. Darüber hinaus hielt man den Band des kleinen Umfangs der Drucke wegen für ein bloßes Bruchstück.

In Wirklichkeit handelt es sich um drei verschiedene und selbständige Inkunabeln, die der Gesamtkatalog der Wiegendrucke unter Nr. 10840, 9512 und 8232 registriert, und zwar:

1. Gerson, Johannes: La science de bien mourir, lat (Ars moriendi) etc. [Strasbourg: Heinrich Knobloch 14] 82. 4°. 8 Bl.
2. Exhortatio der celebratione missae. [Strasbourg: Heinrich Knobloch 14] 1482. 4°. 10 Bl., letztes leeres Blatt fehlt. Vermeintlicher Autor: Heinrich von Hassia der Jüng.
3. Defectus in missa occurrentes. [Speyer: Johann und Konrad Hist um 1483]. 4°. 12 Bl., es fehlt das erste und letzte leere Blatt.

Alle kleinen theologischen Inkunabeln sind, was das Vorkommen betrifft, sehr selten und in den Bibliotheken der Tschechischen Republik gibt es nur ein Exemplar von Nr. 10840 (Olmütz: Domkapitel) Zum Vergleich: in den reichhaltigen Sammlungen in den Vereinigten Staaten ist laut Goff nur GW 9512 in einem Exemplar vorhanden.

Vom originalen Einband mit der mittelalterlichen Pergamenthandschrift (gemäß der Beschreibung des Polnaer Museumsinventar aus dem Jahre 1933) blieb leider nur der hintere Einbanddeckel erhalten, der aus der gedruckten Makulatur – die Bogen des Prager Duodezdruckes aus dem Jahre 1612, Johannes Campanus: Odarum sacrarum liber posterior – gestaltet wurde. Der erste Druck des Sammelbandes trägt die Eigentumseintragung des Priesters Adam Bernhard Duceius aus Wittingau (Südböhmen), der das Amt des Pfarrers in Dorf Počepice bei Sedlčany (Bezirk Příbram, Mittelböhmen) bekleidete und im Jahre 1637 starb. Er scheint ein eifriger Büchersammler gewesen zu sein, da seine Bücher auch in den anderen Bibliotheken zu finden sind; im Franziskanerkloster zu Bechyně (Südböhmen) ist z.B. ein Nürnberger Wiegendruck aus dem Jahre 1492 (Ferrerius, Vincentius: Sermones de tempore et de sanctis. Pars. 1,3, GW 9840) vorhanden.

Übersetzung: Jaroslav Vobr

Adresa autora:

PhDr. Jaroslav Vobr, Moravská zemská knihovna, Kounicova 1, 601 87 Brno